

Jansson, A. 1950. En bok om Sala socken. Sala.

88194

Från Sala och Sala socken Strövtåg och minnen

Av professor K. V. Ossian Dahlgren

U TGIVAREN av denna minnes-
skrift, den för sin bygds kultur-
historia mycket intresserade folkskolläraren, fil. kand. *Assar Jansson*, har enträget uppmanat mig att skriva något om Salatraktens flora, särskilt med hänsyn till växterna i den gamla Sala-damm och dess omgivning. I ecklesiastiskt avseende voro lands- och stadsförsamlingarna förenade ända till 1871. Gränsen mellan dem löper delvis tätt intill den forna Sala-damm, och ett par km. brett parti av densamma föll också inom stadens område. Mina kunskaper om speciellt Sala sockens naturförhållanden inskränka sig dock till spridda iakttagelser, som gjorts under barndoms- och ynglingaårens strövtåg. Någon tanke på att särskilt söka inventera den högre växtvärlden inom socknen har jag aldrig haft. Ej heller har jag några anteckningar bevarade från mina utflykter, och endast spridda notiser om gjorda fynd ha publicerats i ett föga lyckat och sedan kompletterat ungdoms-

arbete. Det är sålunda ganska förklarligt, att jag i förstone vägrade att medarbeta i denna minnesskrift, fast jag sedan låtit mina betänkligheter fara. Ur rent vetenskaplig synpunkt är det scm jag har att berätta ganska torftigt, men ändå kan det måhända intressera någon att läsa om hemortens levande natur och om de förändringar, som den undergått. Mina anspråkslösa naturalhistoriska meddelanden ha kanske i betänkligt hög grad blivit uppblandade med rent personliga minnen och med en del spridda hågkomster av människor, som jag mött. Om någon stöter sig härpå och menar, att min rapsodiska skildring alltför mycket kommit att likna en brokig trasmatta, så ger jag honom rätt häri; men det har roat mig att skriva som jag gjort.

I maj 1896 antecknade den då blott sjuårige författaren i sin dagbok: "Pappa kom hem till Landskrona i dag som disponent för Sala och Sala verkstad"¹). Nästa månad var familjen *Dahlgren* nödtorftigt installerad i staden. Den 17 juli samma sommar satte jag första gången min fot på Sala sockens mark. Far och jag gingo nämligen den dagen och metade vid Hyttan. Mitt livs första abborre kan aldrig glömmas. Jag ser för mig, hur det ryckte i det röda flötet, sedan kom en plötslig djupdykning, och jag känner ännu tydligt svikten i spöt, då fisken drogs upp. Den spände upp sin taggiga ryggfena, då pappa stack in sin vassa pennkniv i abborrhjärnan. Högt över oss cirklade en *glada*, en sällsam syn i Västmanland, men för min far, västgöten, var dess svalstjärt välkänd som ett vårtecken på himmelen.

Innan vi gingo hem i sommarkvällen, togo vi god tid på oss. Vid Hyttan funnos ännu de gamla byggnaderna kvar. En av dem revs några år senare, och teglet användes, åtminstone delvis, då den nya missionskyrkan i Sala byggdes 1902—1903. Under rivningen såg jag väl ett hästlass av gamla räakenskaper, ritningar och andra handlingar, delvis från 1700-talet och skrivna på tjockt papper, vilka lågo utvräkt och kringslängda huller om buller. Troligen gick allt detta till spillo²).

¹) Min far, civilingenjör OTTO WILHELM D. (1850—1921), hade under ett uppehåll mellan ett par tåg besett den dåvarande lilla maskinfabriken. Kort därefter brann denna. På initiativ av borgmästare O. V. LUNDBERG (1842—1918), en märkesman i Sala stads historia, kom han tillbaka, rekonstruerade bolaget och uppbyggde det nuvarande företaget.

²) Min morbror, civilingenjören EDVARD TOUR, Stockholm, har meddelat mig, att han under sin Sala-tid fick höra följande av en gammal man. Då smältugnarna på grund av vanskötsel "gingo ihop", d. v. s. förbindelsen mellan själva smältugnen och uppsamlingsugnen stoppades, ha-

slemmiga "fräkenbredorna" voro nämligen fullsatta med små snäckor, insekter och deras larver samt andra kryp, allt läckerheter för **kråkor** och **skator**, **bofinkar** och **sädesärlor**. Då bredorna fått ligga en tid sattes fodret upp i såtar. Vid vackert väder rev man ut dem, för att fräkenmassan skulle torka ordentligt.

Från de odlade lerslätterna runt sjön, från kalkområden och moränsutslutningar fördes ständigt nya närsalter till densamma, varigenom växtligheten gynnades. Några av arterna i den försvunna sjön (*Isoëtes* och *Lobelia*, liksom flera av flottholmarnas växter) äro dock karakteristiska för våra magra urbergsmarkens näringsfattiga sjöar med deras bruna vatten, glesa vassbänkar och talrika abborrpinnar, s. k. "tusenbröder". Vattnets beskaffenhet och bottenens feta gyttja hade ej bara betydelse för den högre vegetationens trivsel i Sala-damm utan också för mikroväxterna, de tallösa planktonalgerna¹⁾, som massförökades. Sedan förtärdes den levande grönsoppan av olika smådjur, särskilt av planktonkräftor och insektslarver; och dessa blevo i sin tur, direkt eller indirekt, föda för fiskar. Sjön var bekant för sina stora feta braxnar. Möjligen förekom också den beniga björknan, som mycket liknar den vanliga braxen. *Ahlgren* talar nämligen om, att "en eller möjligen två mindre arter" av släktet *Abramis* skulle ha levat i sjön. Äl och lake, gädda och abborre voro talrika, och bland fridfiskarna saknades naturligtvis inte heller löja, sarv och mört. Under långa kalla vintrar kunde det ibland bli syrebrist i vattnet, särskilt som den grunda sjön var uppfylld av multnande växtdelar. Därför skockade sig ibland gäddor och andra fiskar till upphuggna vakar för att slippa riskera drunks döden, så fiskar de än voro. Vid sådana tillfällen kunde man göra goda fångster. Kräftor funnos endast vid själva åmynningen, den s. k. Granhammaren, där de påstås ha kunnat nå en sagolik storlek.

Under våren och den första försommaren, då vassarna ännu icke hunnit över vattenytan, låg Sala-damm som andra sjöar och glimmade blank och blå i solen. Flyttfåglar gästade den gärna för den myckna matens och den sköna vilans skull. Särskilt i norra änden kunde man under några vårdagar se **knipor** i tusental, innan de sträckte vidare för att sköta sina häckningsbestyr

¹⁾ I ett par av OSVALDS bottenprov från Långforsen fann fil. d:r ASTRID CLEVE-EULER skal av 125 olika arter kiselalger, ett slags små sirliga, encelliga växter, som så småningom sjunkit ned och ingått i gyttjemassan.

i norrländska marker. **Vildgäss** och ovanliga andarter hälsade också på och fyllde krävan, innan de fortsatte sin färd. **Gräs-änderna** och de små näpna **krickorna** blevo bofasta i den grönskande sommarsjön. Den långnäbbade **storspovens** dallrande flöjtton hördes under tidiga vårkvällar. Fågeln häckade också här liksom i en del andra Sala-sjöar. Men redan framåt midsommar slogo sig honorna tillsammans i kotterier för att fara utomlands, medan de pliktförgäta överlämnade åt hanarna att taga vård om de späda ungarna. Om våren hördes också horsgökens (**enkelbeckasinens**) bråkande smatter, då hanarna störtöko genom luften med utbredda, vibrerande stjärt- och vingpennor. Även **dubbelbeckasinen** höll till vid vår sjö. I dagboken för den 9 augusti 1896 har författaren antecknat, att det vankades beckasiner till middagen. Jag har ännu kvar bröstbenets höga kam av den fågel, vars muskulatur jag vid tillfället inkorporeerade jämte en smula rött vin, fast vattenmängd och utan pimpinella. De små läckra vadarfåglarna hade skjutits vid Sala-damm av apotekare *Hjalmar Hellbom* (1859—1928; son till den bekante lavkännaren *P. J. Hellbom* i Örebro) och apporterats av hans högt älskade "Sissi". Jag erinrar mig med tacksamhet denne hedersman, död som apotekare i Skellefteå. Under hot att annars mista en abonnent måste källarmästare *Ringdahl* tillåta, att Sissi fick följa med sin husse upp på hotellverandan, ty hon var "inte en hund utan en hynda".

*

Sala-damm finnes ej mer, men efter dess försvinnande har en ny och sällsynt sumpväxt, bågsäven, kommit till Sala socken och åtminstone på ett ställe slagit sig ned på dammens gamla område. I sällskap med ett par skolpojkar, *Staffan Friberg* (son till förste stadsläkaren, donatorn och konstsamlaren *Carl Friberg* [1865—1949] i Sala och nu själv läkare) och min bror *Richard* (nu direktör för Stålpressningsbolaget i Eskilstuna) gjorde jag som ung student en exkursion till den sänkta Hallaren. Vi sågo där den 24 juli 1910 den rara *Scirpus radicans* växa i stor mängd, särskilt i diken och gravar, och det inom Hallarens alla tre socknar. Året förut hade chefen för Svenska mosskultur-föreningen, fil. d:r *E. Haglund*, upptäckt ett tjugutal tuvor av växten på ett mycket begränsat område i Möklinta socken. *Scirpus radicans* liknar något den vanliga skogssäven (*Scirpus silvaticus*) men skiljes från denna bl. a. genom att en del strån så småningom böja sig ned till marken, varför arten på svenska fått

ASSAR JANSSON

*En bok
om
Sala socken*